

Oborni Teréz

Az Erdélyi Fejedelemség (1571/1576-1690)

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása

Ha az Erdélyi Fejedelemség, a 17. században gyakorta „másik magyar hazának” nevezett ország mint önálló állami entitás kifejlődésének történetét vizsgáljuk, mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy a keleti országrész elszakadása nem belső, autochton folyamat eredménye volt. Annak ellenére, hogy a középkori Erdély tartományi jellege egyfajta különálló kormányzatot igényelt, amelynek élén a királyi hatalom reprezentánsa, a kormányzati, igazságszolgáltatási és katonai főhatalmat gyakorló vajda állott, a tartomány a Magyar Királyság integráns részét képezte, leválására vagy bárminemű állami elkülönülésére semmilyen belső politikai akarat nem volt. A Magyarország keleti részéből kialakuló különálló országot egyértelműen külső erők hozták létre, mégpedig az Oszmán Birodalom beavatkozása hozta létre.

—Az új ország kialakulása lassú és összetett, ám mégis jól nyomon követhető folyamat, amelyben mindenekelőtt szükség volt egy meghatározott területre, uralkodóra, alkotmányra és végül az előbbiekkal összefüggésben kialakított kormányzati-politikai be-

rendezkedésre. Esetünkben az sem mellékes kérdés, hogy ezt az új országot hogyan nevezik majd, és milyen viszonyt tud kialakítani a szomszédos tartományokkal és az évszázadok óta létező európai államokkal. Köztük is elsősorban azzal a két szuperhatalommal, amelynek ütközőzónájában Magyarország elhelyezkedett. Az, hogy az erdélyi és tiszántúli rendek a kényszer hatására viszonylag gyorsan meg tudták teremteni saját országukat, annak volt köszönhető, hogy a Kárpát-medencében ekkorra már mintegy öt évszázada létezett egy jól szervezett Magyar Királyság, amelynek voltak rendjei, rendi alkotmánya, törvényei és a kor fejlettségét mindenben elérő kormányzati módja. Mindezek megfelelő alapot szolgáltatottak az átszervezéshez. Bár tegyük hozzá, ezzel együtt is, az erőszakkal elszakított országrészből új, önálló állam kovácsolása gyötrelmes folyamat volt, sem a keleti, sem a nyugati országrészben élő rendi társadalom vagy annak politikai vezetői ezt nem önszántukból akarták. Sőt, hosszú évtizedekig minden erejükkel az elszakított országrészek újraegyesítésén fáradoztak.

Az Erdélyi Fejedelemségnek nevezett önálló magyar állam kialakulásához vezető út Buda elestével (1541) vette kezdetét, végpontja pedig a speyeri szerződés (1570) volt, amelyben Szapolyai II. János Zsigmond választott és Habsburg I. Miksa megkoronázott magyar király közel tíz esztendőös tárgyalássorozat eredményeképpen írásba foglalta a nyugati és a keleti országrész, ezzel összefüggésben a két uralkodó közjogi viszonyát, és először nevezte a keleti országrészt Erdélyi Fejedelemségnek.

A Buda elestét követő évtized Erdély számára a belső politikai-kormányzati berendezkedés megszervezésének, azaz az országépítésnek az első szakaszát jelentette. Ekkor születtek meg az erdélyi rendi országgyűlésen azok a sarkalatos törvények, amelyek az önálló államszervezetet, kormányzatot, törvénykezést szabályozták. Az erdélyi rendi gyűlés funkciója átalakult: részgyűlésből országgyűlési jogokat gyakorló rendi gyűléssé vált. Ezeken az összejöveteleken ugyanis már országos – a Szapolyaiak hatalma alatt álló országrészt értve alatta – adót vetettek ki, törvényeket hoztak, kormányzati alapokat teremtettek meg. Királyválasztásra a szó valódi értelmében nem került sor, de annyiban mégis, hogy elismerték uruknak a Porta által kijelölt uralkodót, annak több alkalommal is hűségesküt tettek. A század közepére állandósult a formula, amellyel egészen 1690-ig megnevezte magát a fejedelemség rendi gyűlése: Erdélyország három nemzetének és Magyarország hozzá kapcsolt Réseinek karai és rendjei (*status et ordines trium nationum regni Transilvaniae Partiumque Hungariae eidem annexarum*). A középszintű közigazgatás és a bíraskodási gyakorlat lényegében zökkenőmentesen folytatódott, a főhatalom, a szuverenitás kérdése azonban számos bizonytalanságot foglalt magában. Az erdélyi politikai vezetőknél hozzá kellett szokniuk a gondolathoz, hogy a Szapolyai dinasztia fölött egy nagyobb hatalom, egy olyan főhatalom áll, amelytől és akitől a leginkább visolyogtak: az Oszmán Birodalom és annak szultánja. Az új állam formálódásának útján a következő lépés a kormányzati rendszer megszervezése volt, amelyre

azt követően került sor, hogy Izabella királynő és fia, II. János Zsigmond választott király 1556-ban viszatért öt éves lengyelországi tartózkodásából. Ekkor az erdélyi rendek és az átszervezést irányító Izabella királynő felállította a kancelláriát, a későbbi fejedelmi kormányzat egyetlen, központi kormány szervét, megkezdte a kormányzat egyéb intézményeinek kiépítését és működtetését.

Az 1560-as években lezajlott hosszú tárgyalássorozat eredményeképpen 1570-re sikerült írásba foglalni a speyeri szerződést, amely – a váradi békéhez hasonlóan – elviekben megtartotta Magyarország egységét és kilátásba helyezte az országrészek Habsburg kézen történő egyesítését, arra az esetre, ha II. János fiúörökös nélkül hunyna el. A megegyezésben II. János Zsigmond lemondott a választott király (*electus rex*) címéről, és helyébe fölvette az Erdély és Magyarország részeinek fejedelme (*Princeps Transylvaniae et partium regni Hungariae eidem annexarum*) címet, hozzátéve, hogy a törökökhöz írott levelekben a továbbiakban is használhatja a királyi titulust. A megállapodásban leszögezték, hogy a fejedelem és leszármazó utódai Erdélyt és a Részeket (*Partes*) békésen bírhatják mint szabad fejedelmek, minden olyan joggal egyetemben, amelyeket a szabad fejedelmek bírnak (ítélkezés, végrehajtás, birtokadományozás). Az ország Koronájához tartozó javakból azonban semmit sem idegeníthetnek el örökjogon (csak elzalogosíthatnak), mert ezekről a király rendelkezhet ezután is; továbbá ha a fejedelem utód nélkül halna meg, Erdély mint birodalmuk valóságos és elválaszthatatlan része (*tanquam*

verum et inseparabile membrum) szálljon vissza a magyar királyra. A szerződésbe belefoglalták, hogy a fejedelem és leszármazó utódai a Habsburgokat Magyarország királyának, maguknál nagyobbak és főbbnek, magát Erdélyt és a magyarországi Részeket pedig a Magyar Királyság tagjának (*pro membro Regni Hungariae*) tartják és vallják. Hozzáadták, hogy ha a fejedelem vagy utódai valami módon elveszítenék Erdélyt, akkor a magyar király Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel kárpótolja őket. A szerződés kiindulási pontként szolgált a Habsburg magyar királyok és Erdély fejedelmei közötti szerződésekhez a következő évtizedekben is, a benne foglaltak ugyanis rendre megismétlődtek ezekben a nagyrészt titkos megállapodásokban.

Az önálló fejedelemség kezdete tehát egyfelől a speyeri szerződéshez, másfelől Báthory István 1571. évi fejedelemmé választásához köthető. Bár az erdélyi rendek II. János halála után utódának, azaz immár fejedelemnek választották meg Báthoryt, ő azonban mintegy öt esztendeig csupán a vajdai titulust használta, ezzel jelezve mindkét nagyhatalom uralkodója felé országa és saját maga alattvalói státuszát, mert, mint vallotta: „figyelembe véve, hogy ez a tartomány a földkerekség két leghatalmasabb uralkodója közé van helyezve [...] másképpen nem lehet megőrizni és kormányozni, mint úgy, hogy mindkét császár kegyét elnyerjük”. Báthory István megválasztását követően azonnal hűségesküt tett I. Miksa magyar királynak, egyúttal elismerte magát és országát II. Szelim szultán (1566–1574) alattvalójának is. A fejedelmi címet Báthory 1576-ban, immár lengyel királyként kezdte el

használni, ezért az a vélekedés is indokolható, miszerint csak ekkorra tehetjük a fejedelemség létezésének kezdetét.

Az új ország területe

Az új ország területének kijelölése Szulejmán szultán személyéhez köthető. Izabella özvegy királynét és fiát a szultáni döntés ugyanis 1541-ben nem csupán kiűzte a fővárosból, de számukra Erdélyt adta szandzsákként az uralkodásra, Petrovics Péternek, az elhunyt I. János király közeli rokonának és a család legfőbb támogatójának pedig a temesközi országrészt, szintén szandzsáksággként. Izabella és kísérete 1542 tavaszán alakította ki rezidenciáját a püspöki palotában, Gyulafehérvárott, amely végül az erdélyi fejedelmek székvárosa is lett.

A fejedelemség központi magját természetesen a történeti Erdély alkotta, amelyet a Kárpátok hegyvonulatai ölelnek körbe, nyugati határát pedig az Erdélyi Peremhegyvidék alacsonyabb hegyei jelzik. A Szapolyaiak uralma alatti országrész tovább növekedett, amikor az oszmánok által elfoglalt hódolt-ság és Erdély közé szorult, a nyugati országrésztől elvágott tiszántúli vármegyék (Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Külső-Szolnok, Temes, Zaránd) 1544-ben csatlakoztak a keleti magyar államhoz. A tordai országgyűlésen megjelenve az említett vármegyék rendjei kinyilvánították, hogy a továbbiakban az erdélyi rendek országgyűlésén fognak részt venni, és elismerik uralkodójuknak azt a Szapolyai II. János

Zsigmond választott királyt, akit a szultán jelölt ki a keleti országrész számára.

A fejedelemség területének meghatározását is magában foglaló speyeri egyezmény szerint Erdélyen és a Temesközön kívül a fejedelemséghez tartoztak a Magyar Királyságtól ide csatlakozott Részek (*Partium*), amelynek alkotóelemei ekkor Máramaros, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyék voltak. Bár a szerződésben a lugosi és a karánsebesi kerületek nincsenek feltüntetve, a következő években ezek a területi egységek is az erdélyi országgyűléseken képviseltették magukat. A fejedelemség területe így a történeti Erdélyhez (kb. 57 ezer km²) csatlakozó Partium és Temesköz változó nagyságú területével együtt kb. 100 ezer km²-re gyarapodott.

A 17. század folyamán az Erdélyi Fejedelemség fennhatósága alá tartozó területrészek többször változtak. Az 1606. évi bécsi béke pontjai értelmében Szabolcs, Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegye került alig fél esztendőre, Bocskai István haláláig, erdélyi fennhatóság alá. A nikolsburgi békében (1622) Bethlen Gábor erdélyi fejedelem élete időtartamára (azaz 1629-ig) Erdélyhez csatolhatta Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa, Borsod, Abaúj és Zemplén vármegyéket. Noha ezek a területek Erdélynek adóztak a jelzett időszakban, ám rendjei továbbra is a Magyar Királyság országgyűlésein vettek részt, a közjogi egyesülés tehát csak részlegesnek volt mondható. A vármegyéket 1630-ban csatolták vissza Magyarországhoz. I. Rákóczi György az 1645-ben megkötött linzi békében ugyancsak megkapta a nevezett hét vármegyét élete időtartamára, amelyekből kettőt,

Szabolcsot és Szatmárt azonban fiára is örökíthette. A fejedelemség területileg is nagy veszteséget szenvedett 1660-ban, Várad eleste után ugyanis a Partium nagy része oszmán fennhatóság alá került, és megszervezték a váradi vilájetet. Maga a fejedelemség azonban megmaradt szorosabbra fogott vazallusi függésben, élére a Porta helyezett új fejedelmet, az utolsó három évtizedben uralkodó Apafi Mihályt helyezte.

A 16. század végén a fejedelemség becsült lélekszáma kb. 700–900 ezer között lehetett, amelynek kétharmada Erdélyben élt. A népesség nemzetiségi összetételének arányát is csak megbecsülni tudjuk, eszerint a 16. század végén a népességnek kb. 50–60%-a volt magyar, 25–30%-a román, 8–10%-a szász, és számos más nemzet tagjai (szerbek, ruszinok, örmények, cigányok, stb.) is éltek a fejedelemségben.

A fejedelemség politikai berendezkedése

Az Erdélyi Fejedelemség a Magyar Királyság történeti hagyományait, alkotmányos és törvényes rendjét követve formálódott ki. Természetes módon tovább élt benne a sok évszázados rendi struktúra, és mindazok a közélet és a közigazgatás terén kialakult sajátos rendszerek, amelyeket nem érintett közvetlenül a főhatalom változása. A fejedelemségben érvényes alapvető jogforrások a *Tripartitum* és a *Quadripartitum* voltak, sőt sejteni lehet, hogy az erdélyiek az 1560-as évek elejéig a pozsonyi országgyűléseken hozott törvényeket is érvényesnek tekintették magukra néz-

ve. Az erdélyi Fejedelmi Tábla a magyar királyi táblát tekintette előzményének, amit a korszak elejének jogi forrásai egyértelműen bizonyítanak.

Az erdélyi egykamarás rendi országgyűlések működése és tevékenysége a különbségek ellenére nagyban hasonlított a királysági rendi gyűlésekhez. Ami az erdélyi rendeket illeti, főrendi ház vagy Felső Tábla Erdélyben nem alakult ki, bár a 17. század végére a sok vonatkozásban elkülönülő, a fejedelmi tanácsosokból álló ún. „tanácsi rend” már-már a külön kamarává alakulás előszobájába lépett. Rendszeresen működő gyűlésükön az erdélyi rendek is „Karkoknak és Rendeknek” nevezték magukat, s az Erdélyben csekélyebb számú főrangú réteget hasonlóképpen *proceres* (előkelők) és *magnates* (magnások) szavakkal jelölték. Erdélyben a fejedelem a főrendeknek névre szóló meghívólevelet állított ki, tetszése szerint alakítva a meghívandók létszámát, ami hasonlóan alakult a királyságban is.

Az ország uralkodói: a fejedelmek

Az erdélyi rendek a szabad uralkodóválasztás jogát még II. János Zsigmond életében, 1566-ban szerezték meg a Portától, majd ezt a jogot a következő évben törvénybe is foglalták. Erdély rendjei jogaik egyik alappillérenek tartották a szabad választást a fejedelemség fennállása alatt mindvégig. A választás szabadsága azonban nagyrészt látszat-szabadság volt, hiszen a valóságban a fejedelem személyét előzetesen egyeztetni kellett a Porta

hatalmasságaival, és azután a szultán megszerzett beleegyezésével kerülhetett sor az erdélyi rendek országgyűlésén a választásra. Mégis, ez az előzetes egyeztetés nem jelentette azt, hogy rendre kártékony, országukat tönkre tevő uralkodók kerültek volna a fejedelemség élére. A kevésbé tehetséges uralkodók vagy bábfejedelmek mellett voltak ugyanis nagy formátumú, Erdélyországnak – Bethlen szavával élve „birodalmacskának” – és a magyarság fennmaradásának érdekében hatékonyan küzdő és sikeres fejedelmei is. Elég csupán Báthory István vagy Bethlen Gábor államférfiúi és politikusi nagyságát, Bocskai István, Rákóczi Zsigmond és I. Rákóczi György sikeres országlását említeni.

A választást követően a Portáról megérkezett a fejedelmeket megerősítő *ahdnamé* (magyarul: frigylevél, szerződéslevél, vagy hitlevél, amely esküvel megerősített megegyezést jelent), és mellette a szimbolikus felségjelvények: zászló, kard, süveg, díszruha, feldíszített ló, és később a tanácsuraknak küldött díszes kaftán is.

A rendek szabad fejedelmválasztásra vonatkozó jogát alapvetően másként értelmezték a bécsi udvarban. A Habsburg magyar királyok ugyanis a fejedelemség kialakulásának kezdetétől arra a közjogi álláspontra helyezkedtek, mely szerint az erdöntúli tartomány kétségbenvonhatatlanul a magyar Szent Korona tagja, ennél fogva mindenkor törvényes és természetes ura a magyar király. Ebből fakadóan a bécsi magyar királyi kormányzat a király nevében szintén jogot formált az erdélyi fejedelmek személyének kijelölésére, vagy legalábbis elfogadására, amire

azonban általában nem vagy csak utólag került sor. A Magyar Királyság és Erdély közjogi helyzetét a királyság részéről szabályozó, a 17. század első évtizedeiben keletkezett szerződések az említett elvből kiindulva kivétel nélkül érintették a szabad fejedelmválasztás kérdését is, oly módon, hogy engedélyezték azt az erdélyi rendek számára. Az erdélyi fejedelmek és rendek maguk is arra törekedtek, hogy a keresztény világ urától, a német-római császároktól és magyar királyoktól lehetőleg szintén megszerezzék – legalább formálisan – a szabad választás jogát, mert az minden további, a fejedelem személyét illető nézeteltérésnél hivatkozási alapként szolgálhatott, másrészt az önálló államiségnek is egyfajta biztosítéka lehetett.

A fejedelmi hatalom legfőbb – ám a legtöbb esetben csak ideiglenes – korlátozó tényezői a rendek által választás során megfogalmazott feltételek voltak, amelyek a rendek és a fejedelem közötti szerződés-ként funkcionáltak. Elviekben megszabták egyrészt a fejedelmi hatalom mozgásterét, másrészt a rendek hatalomból való részesedésének és a fejedelmi hatalom korlátozásának lehetőségeit. A feltételek megfogalmazására és azoknak a megválasztott fejedelemmel történő elfogadtatására, azaz az eskütelre rendszerint még a beiktatás előtt sor került.

Az ország alkotmánya – az uniók

Az Erdélyi Fejedelemség államát alkotó rendi nemzetek alatt a politikai jogokkal rendelkező, azaz magukat

az országgyűlésen is képviseltető kiváltságos társadalmi csoportokat értjük. A középkortól kezdődően Erdélyben a rendi nemzeteket a magyar nemesség (*natio Hungarica*), a székelyek (*natio Siculica*) és a szászok (*natio Saxonica*) alkották. Ezek a nemzetek már a késő középkorban számos szövetségi szerződést (uniót) hoztak létre, ezért 1541 után szinte magától értetődő volt az unióknak nevezett szövetségleveleket elővenni, és abból kiindulva lerakni az új állam alapjait. Az egységes állam megteremtését célzó igyekezettel párhuzamosan azonban a rendek között széthúzó erők is hatottak. Minden nemzet törekedett ugyanis arra, hogy a lehetőségekhez képest maximálisan megőrizze évszázados privilégiumait.

Az ebből fakadó összetűzések során a rendek nemcsak az uralkodói hatalommal, de sokszor egymással is szembe kerültek, s ez a kettősség a korszakban mindvégig jellemezte az erdélyi rendiség egymáshoz és a fejedelmi hatalomhoz fűződő viszonyát.

A 17. században több alkalommal – köztük 1614-ben, Bethlen Gábor uralkodásának kezdetén is – újraértelmezték az unió fogalmát. Ekkoriban már nem csupán azt kívánták meg, hogy a rendek összehangolt véleményre jussanak az ország közügyeit illetően, és hogy két nemzet döntése a harmadikra nézve is kötelező legyen, hanem azt is, hogy a rendek garantálják egymás jogainak megtartását és érvényesítését. Egy alkalommal Bethlen Gábor úgy nyilatkozott, hogy az unió, a három nemzet között a haza megmaradására való szent egyezség.

A rendek általában új fejedelem trónra kerülésekor újították meg ezeket a szövetségeket/uniókat, ame-

lyekre a fő tisztségviselőknek, a szabad városoknak, sőt nem egyszer az alacsonyabb rangú kormányzati tisztségviselőknek is ún. uniós esküt kellett tenni. Ezáltal az esküt tevő személy kötelezte magát a négy bevett vallás gyakorlatának megtartására, a rendek tagjainak jogvédelmére, aminek lényege az volt, hogy ha egy adott nemzethez tartozó egyént személyében vagy javaiban sérelem ért, és a fejedelem nem adott számára elégtételt, akkor a másik két nemzet törvényhatóságához fordulhatott, és így a három nemzet törvényhatóságai együttesen folyamodhattak a fejedelemhez a sértett érdekében. Ilyen esetben természetesen mindenkinek a maga jogrendje és a közös jogrend elfogadása alapján adatott elégtétel. Ebben a kötöttségben egyik nemzet kiválása vagy elkülönülése az unióból az ország egészének egységét fenyegette volna. Érdekes feltételrendszer alakult ki e téren: az Erdélyi Fejedelemség egységének megtartásához mindenkor szükség volt a rendek egységes fellépésére, szövetségére, amit a fejedelmi hatalom csak akkor szerezhetett meg, ha a rendek privilégiumait kisebb-nagyobb mértékben biztosította, s ezzel épp ellenkező irányba tett lépéseket.

Korszakok a fejedelemség történetében

A fejedelemség rövid történetében jól elkülöníthető kisebb korszakok mutathatók ki: a kezdeti, a kialakulás történetét magában foglaló időszakot a keleti Magyar Királyság korának nevezhetjük (1541–1571). Ezt követte a Báthoryak kora, amely 1571-től az utolsó

Báthory-fejedelem bukásáig, 1613-ig tart. Bár e korszakban uralkodott a fejedelemség államiségét újra megteremtő Bocskai István és Rákóczi Zsigmond is, mégis főként a Báthoryak, az első nagy erdélyi uralkodói dinasztia személyiségei határozták meg az ország belső politikai fordulatait. Bethlen Gábor trónra lépésével (1613) olyan „aranykor” kezdődött a fejedelemség történetében, amely egészen II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát követő oszmán megtorlásig tartott (1658). Gazdagodást, békés belső fejlődést, európai elismerést hoztak a fejedelemség számára ezek az évek, annak ellenére, hogy Bethlen majd I. Rákóczi György is belépett a harmincéves háború hadakozásaiba, de miként Kemény János önéletírásában fogalmazott, ezekben az években az ellenség lova lába Erdély földjét nem taposta. Az 1658. évi oszmán büntetőhadjárat vetett véget az aranykornak, ezután válságos esztendőket következtek, amelyek során három fejedelem váltotta egymást, majd 1660-ban elesett „Erdély kapuja”, Várad vára, és vele együtt a Partium is oszmán fennhatóság alá került. A nagy veszteséggel záruló átmeneti éveket a fejedelemség utolsó, közel három évtizedes záró korszaka követte, amelyet az erőteljes oszmán nyomással trónra helyezett fejedelméről Apafi-korszaknak szokás nevezni.

A szuverenitás korlátai

„Erdély szultán Szulimán találmánya, és sajátja az hatalmas császárnak”. A Porta 1620-ban, Bethlen Gábor magyar királyá választását követően tette e jól ismert

nyilatkozatot, megfenyegetve a fejedelmet, hogy Erdélyt és Magyarországot sohasem bírhatja egyszerre.

Az Erdélyi Fejedelemség tehát a létrejöttében jelentős szerepet játszó Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álló vazallusállam, az Oszmán Birodalom „különleges státusú” része volt. Ez a különleges helyzet abban nyilvánult meg, hogy a fejedelemség a vazallusállamok sorában enyhébb, kedvezőbb elbánásban részesült, fejedelmei olykor meglehetősen nagy mozgástérrel rendelkeztek – bár ez nem mentette meg Erdélyt a kegyetlen megtorló hadjáratoktól, ha a szultánok érdekeivel ellenkező politikát folytatott. A Porta legfőbb elvárása volt, hogy a fejedelem „barátainknak barátja, ellenségeinknek ellensége” legyen. Ez a kitétel a fejedelmi főhatalmat jelentősen korlátozta, hiszen a külpolitikában nem engedett szabad döntési jogot, hanem mindenben egyeztetést várt el az országtól, nemcsak a Portával, hanem a szomszédos román vajdaságokkal kapcsolatban is. A belügyekben, a belső kormányzás terén viszont semmiféle megkötést nem jelentett.

Ha a fejedelmek megpróbálták a Portától elszakadni vagy túlságosan önállóan cselekedni, rendre megtorló hadjárat következett. Az 1552. évi támadás kiváltó oka Erdély Habsburg uralom alá kerülése volt, de számos későbbi oszmán fenyegetés vagy katonai fellépés is világosan bizonyította, hogy az Oszmán Birodalom nem nézi tétlenül a szultán érdekkörébe tartozó területek elvesztését. Még kegyetlenebb megtorlást szenvedett el a fejedelemség 1658-ban és 1660-ban, amikor a török-tatár hadsereg két alkalommal is letarolta, lángba borította a falvakat, városokat, így fegyelmezve meg engedetlen vazallusát.

A fejedelmek szoros kapcsolatot tartottak fenn a másik országrésszel, annak vezető politikusával és a magyar királyokkal egyaránt. Ezt a kapcsolatot azonban szigorú titoktartás kellett, hogy övezzé, hiszen tartani lehetett az oszmán beavatkozástól. Báthory István 1571-ben maga írta Miksának, hogy csak titokban ismerheti el a magyar király főhatalmát, Erdélyben önálló fejedelemnek kell mutatnia magát, hiszen ha nem így tenné, a törökök azonnal megtámadnák Erdélyt. A két országrész együvé tartozásának érzése a különállás ellenére élénken élt a közgondolkodásban.

Erdély állami önállóságával kapcsolatban Bocskai István 1606. évi végrendelete szabott irányt a 17. századi politikai gondolkodásnak. Bocskai úgy vélte, hogy szükséges egy erős fejedelmet Erdélyben fönntartani, mert így a két országrész egymásnak segíthet, és egymásnak oltalmára lehet a nagyhatalmakkal szemben. Egy erős Erdély a királyság rendjeinek háta mögött állva segítheti őket, hogy megfelelő alkupozicióba kerülhessenek a mindenkori királyi hatalommal szemben. A magyar államiság egészére nézve tehát haszonnal járhat a fejedelemség megmaradása. De ne feledjük a híres végrendelet következő sorait, amelyeket kevésbé szokás idézni: *„Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket arra intjük, nemhogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt, segélyék tehetőségek szerént, és egyenlő értelemből azon korona alá a régi mód szerént adják magokat.”*

A Bocskai által vezetett felkelést követően a fejedelemség állama újjáalakult. Megmaradt oszmán függés-

ben, ugyanazokkal a feltételekkel, amelyeket a 16. század közepén alakítottak ki. A magyar királyok azonban mindennek ellenére, a 16-17. században az erdélyi fejedelmekkel folytatott tárgyalások során és a megkötött egyezményekben is egyértelműen bizonyították, hogy Erdélyt továbbra is a magyar Szent Korona tagjának, ennél fogva a Magyar Királyság részének tekintik.

A fejedelemség végnapjai

A törökök kiűzésére Erdélyből az ún. felszabadító háborúfolyam során már 1687-ben elérkezett az idő. Ez évben Lotaringiai Károly császári fővezérként kötötte meg Apafival azt a balázsfalvi szerződést, amelynek értelmében Erdély 750 000 rajnai forintot fizetett hadisarcként, azonfelül egy millió forint körüli élelmisszerrel és takarmánnyal látta el az itt telelő császári hadakat. A megállapodásban a herceg személyesen garantálta azt, hogy a fejedelemség államisága és kormányzati berendezkedése megmarad a későbbiekben is, ez azonban mégsem így történt. A balázsfalvi szerződést a bécsi kormányzati körök hamarosan semmisnek nyilvánították, mondván, az nem szolgálta megfelelően a dinasztia érdekeit. Apafi Mihály fejedelem és az erdélyi rendek küldöttsége 1688. május 9-én aláírta a fogarasi nyilatkozatot a hadaival újonnan bevonuló rettegett Antonio Caraffa császári generális előtt, ami hűségeskü volt I. Lipót nevére, s ezzel Erdély visszatért a magyar király főhatalma alá.

1690-ben meghalt Apafi, és ebben az évben megszűnt a fejedelemség önálló államisága is. I. Li-

pót császár és magyar király ugyanis kiadta a *Diploma Leopoldinumot*. Az Erdély közjogi helyzetét szabályozó okirat – amelyet az erdélyi rendek 1691. december 4-én ratifikáltak – megszüntette az Erdélyi Fejedelemséget, és mint a magyar Szent Korona részét és tagját, különálló tartományként csatolta a birodalomhoz. Ezt követően a Habsburg magyar király a főhatalmat magyar királysága okán gyakorolta Erdély és a Partium fölött, s a magyar királyok uralkodói címei közé 1712-től vissza is kerültek az egykori erdélyi fejedelmek által viselt titulusok. A fejedelemség megszűnésével Erdély területi értelemben ismét a középkori történeti határai közé tért vissza, a Partium vármegyéi pedig visszakerültek a Magyar Királysághoz. A karlócai béke értelmében a Temesköz, illetve az azt magában foglaló Bánság (Bánát) egész területe oszmán fennhatóság alatt maradt. Ez a békekötés így módon tehát Erdély déli határvonalát is kijelölte.

Erdély a vallási béke szigete

Az erdélyi reformáció történetével foglalkozó különféle tudományágak művelői évszázadok óta keresik a magyarázatot arra, hogy miért is lett Erdély a 16. század közepén a „vallási béke szigete”, miért és hogyan alakult úgy, hogy bár a felekezetek tagjai között olykor történtek összetűzések, ezek mégsem alakultak komolyabb összecsapássá. A II. János Zsigmond választott király uralkodása alatt, 1568 januárjában, Tordán tartott országgyűlés a követke-

ző nevezetes törvényt hozta: *„Urunk őfelsége, miképpen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképpen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangéliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása őnékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással [elküldéssel] fenyögessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás istennek ígéje által vagon.”* Ez a nagy jelentőségű törvénytörvény az, amelyhez kötni szokás az erdélyi vallásválasztás és -gyakorlás szabadságának kimondását. Érdemes azonban megemlíteni, hogy az evangélium szabad hirdetését megengedő törvénynek vannak olyan, kevésbé ismert előzményei, amelyek azt mutatják, hogy már tíz évvel korábban, Izabella királynő uralkodása idején sem állt távol az erdélyi rendektől a szabad vallásgyakorlat engedélyezésének gondolata.

I. Ferdinánd erdélyi uralma idején (1551–1556) csak mérsékelt ellenintézkedéseket fogantatosított az őt mindig is támogató szász nemzetiségű lutheránusokkal szemben, így az erdélyi országgyűlés már 1552-ben kimondhatta, hogy a római katolikusok mellett az evangélikusok is szabadon gyakorolhatják vallásukat, egyik fél se háborgassa a másikat. A Sza-

polyai család visszatérte után a királynő beleegyezett, hogy az erdélyi római katolikus püspökség javait foglalják le a királyi kincstár számára. A szekularizációra az új állam működtetéséhez volt szükség, ugyanis az erdélyi püspökség óriási bevételeit a kialakulóban lévő állam kormánya egyelőre semmilyen más módon nem tudta előteremteni. Ezekben az években Erdély lakosságának jelentős része vált a lutheri hitelvek követőjévé, az ortodox vallású románokat kivéve, akiket a reformáció eszméi nem vagy csak kevésbé érintettek. Részben kivételt képeztek a székelyek is, akik körében megmaradt a katolicizmus, főként Udvarhely- és Csíkszékben, de néhány főúri család is megtartotta régi hitét. Az erdélyi rendi gyűlés újabb nagy horderejű döntést hozott 1557-ben, amikor törvényben bevett vallássá nyilvánította a lutheri evangélikus vallást, azaz a katolikusokkal azonos jogokat biztosított a lutheránusok számára. A törvény szövege így szól: *„Mi és felséges fiunk az ország úri rendinek alázatos könyörgésére megengedtük, hogy kiki azt a hitet vallja, a melyet akar, régi vagy új szertartásokkal, megengedvén azt is, hogy a hit dolgában az ő ítéletük szerint az történjék, a mi nekik tetszik; mindazonáltal bármelyik félnek sérelme nélkül, nehogy az új vallás követői a régi hitet sérteggessék, vagy ennek követőit jogtalanságokkal illessék.”* Ha ennek a törvénycikknek a szövegét összevetjük a fentebb említett hirneves tordai törvénycikkkel, láthatjuk, hogy a szabad vallásgyakorlat – egyelőre a legelterjedtebb lutheránus felekezet számára – törvénybe iktatása már itt megtörtént.

Az 1560-as évek Erdélyében a forrongó hitviták közepette fokozatosan terjedtek el a reformáció egyes irányzatainak további újító gondolatai. Az 1568. évi törvény ugyan kétségtelenül kimagasló jelentőségű volt, megfogalmazása azonban nem jelentette azt, hogy a felekezetek szilárd egyházszerkezetei már 1568-ra kiforrólódottak volna. Az artikulusban közzétett döntést tehát úgy kell értelmeznünk, mint a reformált hitelvek – az adott pillanatban még csupán a lutheri elvek – szabad terjesztésére és gyakorlására vonatkozó törvény adta lehetőséget. Az 1568. évi törvényeket a következő évben megújították, azonban az országgyűlés az 1570. évben már további vallási újításokat tiltó törvénycikket fogalmazott meg. A tényleges, szabályozottan működő, a négy bevett vallásfelekezet (*recepta religio*) egyenjogúságán alapuló egyházszerkezet intézményesülési folyamatának végeredménye az 1595. évi országgyűlési törvénycikk volt. Ugyanakkor az országgyűlés eltörölte a jezsuitákat Erdélyből kiltató 1588. évi határozatot is.

A bevett felekezetek között a Katolikus Státus intézményéről kell még említést tenni, amely 1615-ben nevezte magát először *Status Catholicorum Domino*-rumnak, és 1618-ban Fejérdi Márton szepesi kanonok személyében kapott először püspöki helynököt, azaz vikáriust és esperest, akiket 1640-től a katolikus urak már maguk választhattak. A katolikus nemesség körei hozták létre az ún. Katolikus Státus intézményét. Ez egyfajta érdekközösség volt, az erdélyi katolikus vallású nemesség és papság közös érdekképviselői szerve, egyházkormányzati intézménye, amelynek feladata az egyház úgynevezett „külső ügyeinek” gon-

dozása, azaz például a templomok, iskolák fenntartása, licenciátusok kinevezése és az egyházon belüli fegyelmi kérdések rendezése volt.

Az Erdélyi Fejedelemség szerepe a magyar történelmi emlékezetben

Az Erdélyi Fejedelemség történelmi szerepének megítélése sok évszázada kritikus területe kora újkori magyar történelmünknek. Az évszázadok során a fejedelemséget elismerő, túl- vagy éppen leértékelő, az állam létét történelmi tévútnak tekintő ítéletek egyaránt születtek. Egyik szélsőség sem célravezető, és szükségképp igaz sem lehet. Főként pedig nem kérhető számon sok évszázad távolából, hogy egyik vagy másik fejedelem vagy erdélyi vezérpolitikus miért nem így vagy úgy cselekedett az adott történelmi helyzetben. Igyekezünk, hogy „a dolgot őt magát nézzük” – ahogy Bocskai István írta egyik levelében, és emellett mérlegeljünk egyenlőképpen, ne kettős mércével, amikor valamely, a magyarság sorsában Erdélyhez kapcsolható jelenséget értékelünk. A számos Erdélyhez köthető nagyívű értékelés között rendre megjelenik a gondolat, miszerint Erdély a fejedelemség korában a magyar nemzeti értékek megőrzésének letéteményese volt. Tegyük hozzá rögtön: egyik letéteményese. Mielőtt néhány gondolatot ezzel az állítással kapcsolatban sorra vennénk, le kell szögezni, hogy összességében véve a fejedelemség betöltötte történelmi hivatását,

a magyar államiság hagyományainak egyik megőrzőjeként, s a kora újkori magyar nyelvű művelés kimagasló eredményei okán is.

Erdély befogadó ország volt: befogadta a reneszánsz és humanizmus eszméit és képviselőit, befogadta a reformáció új hitelveit, és szabad vallásgyakorlatot biztosított az új felekezetek híveinek. Szakály Ferenc egy alkalommal az erdélyi művelődés és műveltség lényegi elemére tapintott rá, amikor megfogalmazta, hogy a reformáció erdélyi képviselői megtalálták a helyes arányt az európaiság – azaz a latin nyelvű tudományosság – és a nemzetük iránti elkötelezettség, azaz az anyanyelvűség között. Ebben a szellemben születtek a tudományos, a teológiai és a történelmi tárgyú szellemi alkotások, amelyek a magyar anyanyelvi kultúrát magasra emelték, s egyúttal a nemzeti egységtudatra is rendkívüli hatást gyakoroltak.

Nem lévén egyetem az országban, az erdélyi diákok külföldön folytattak peregrinációt, s onnan hazatérve hozták el az európai eszmeáramlatokat, szinte késelem nélkül. A külföldi egyetemi tanulás a 17. században a fejedelemség állami szintre emelt közügye volt, olyannyira, hogy több országgyűlési törvény is született az egyetemjárás jogáról, amelyet Apafi idején azzal is kiegészítettek, hogy ezt a jogot még a fejedelem sem vonhatja kétségbe. Kevéssé szokás hangsúlyozni azt a tényt, hogy Erdélyben már a 16. század utolsó harmadában teret nyert a magyar nyelv a törvényhozási és közigazgatási gyakorlatban, valamint a politikai közélet különböző fórumain, ami szintén jelentős mértékben előmozdította a magyar

nyelv fejlődését. Ez a fajta magyar nyelvűség óhatatlanul hatást gyakorolhatott a másik országrész, a királyság politikai közéletére is.

A Bocskai-felkelés után alapvetően megváltozott az önálló állam létével kapcsolatos vélekedés. A 16. században az egységes Magyar Királysághoz való ragaszkodás és a kettéválasztottság ideiglenességének érzése döntően meghatározta a politikai gondolkodást, ami kiegészült azzal a reménnyel, hogy az egység megteremtésével az oszmánok ellen is hathatósan lehetne védekezni. Bocskait követően egyre erősödött a különállás megtartásának gondolata, hiszen ekkorra az erdélyiek néhány tapasztalattal már rendelkeztek arra nézve, hogy milyen kegyetlen megtorlás követi a Magyar Királysággal való egyesülést.

A politika- és diplomáciatörténetben az „aranykor” nevezett időszak a fejedelemség korlátozott elismerését hozta a nemzetközi politikai porondon is, hiszen számos európai szövetségi szerződésbe bekerült, miközben területén nem folyt háború, és ezt a 17. század közepén nem egy esetben vágyakozva szemlélték a királyságból is. Erdély 1660-ig a béke szigetének tűnhetett föl, ahol ráadásul az uralkodó és a rendek között sem voltak éles konfliktusok.

A királyságból nézve Erdélyt a magyar uralkodók mindig is a Magyar Királyság – jobban mondva a Szent Korona – tartományának tekintették, ebből fakadóan a legkülönbébb színtereken és módokon, diplomáciai, katonai vagy propaganda-manőverekkel kísérelték meg a terület reinkorporálását, rendszerint sikertelenül.

A 17. század végére azonban Erdélyben olyan erős különállás-tudat fejlődött ki, amelytől nem is akartak megválni az Apafi-kor végén. Erdély vezető politikusai mindent megtettek azért, hogy országukat az oszmán fennhatóság felszámolását követően is megtartsák, de a Habsburgok vezette európai hadak túlereje ezt nem tette lehetővé. Végezetül álljon itt Verancsics Antalnak, a horvát származású humanista történetírónak latin nyelven született verséből egy részlet, amely az 1540-es évek Erdélyét idézi: „Csá-kánnyal fejtnek sőt a sziklák üregéből, Fénylő Hesperisz ez, alkinooszi vidék.”

Ajánlott irodalom

- Balázs Mihály: „A hit... hallásból lészön.” Megjegyzések a négy bevett vallás intézményesüléséhez a 16. századi Erdélyben. In: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György (szerk.): Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Budapest, 2002. 51–73.
- Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Csíkszereda, 2006.
- Hermann Gusztáv Mihály: Náció és nemzet. Székely rendi nacionalizmus és magyar nemzettudat 1848-ig. Csíkszereda, 2003.
- Horn Ildikó: Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története. Budapest, 2009.
- Kármán Gábor: Erdélyi külpolitika a vesztfáliai béke után. Budapest, 2011.

- Miskolczi Ambrus: Románok a történelmi Magyarországon.
Budapest, 2005. (Kisebbségkutatás Könyvek)
- Oborni Teréz: Erdélyi országgyűlések a 16-17. században.
Budapest, 2018.
- Vogel Sándor: Erdély: mítosz és valóság. Az erdélyi identitástudat változásai. In: Uő: Európai kisebbségvédelem. Erdélyi nemzetiségpolitikák. Csíkszereda, 2001. 225-249.